

MOTIV SVASTIKE U DALMACIJI OD NEOLITIKA DO XX. STOLJEĆA

REANA SENJKOVIĆ
Institut za etnologiju i folkloristiku
41000 Zagreb
Zvonimirova 17

UDK 39:75.031.4
Izvorni znanstveni rad

Motiv izdvojen iz konteksta, u kojemu je oblikovan semantički, je nečitljiv. Ova studija, predlažući određivanje osnovnih oblikovnih osobitosti svastike, analizom ovoga simbola i/ili znaka u dijakronijskomu nizu od mlađega kamenog doba do suvremenosti (na području Dalmacije) nastoji dokazati ovu tvrdnju.

Ornamentalni motiv svastike etnologiji nije nepoznata tema. Bibliografija radova ove problematike posebno je *gusta* koncem 19. i početkom 20. stoljeća, u razdoblju *vladavine* evolucionističkih teorija na području društvenih znanosti. Intrigirajućim pitanjima vremena, mjesta i načina nastanka, smjerova difuzije ili evolucije, te simboličkih konotacija svastike bavili su se mnogi autori. Domaća je etnologija 1929. i 1930. godine objavila radove profesora Milovana Gavazzija koji, obrađujući svastiku izradenu na specifičnomu mediju šaranih pisanica, predlaže neke od mogućih odgovora na spomenuta pitanja (Gavazzi, 1929 i 1930).

Mlada etnološka literatura pojam svastike najčešće zakriva širim terminološkim određivanjem ili ga ostavlja po strani, na margini opisa ornamentalne motivike.

KOJE ĆEMO ORNAMENTALNE MOTIVE NAZIVATI SVASTIKOM?

Uzmemo li u obzir Levi-Strausovu tvrdnju kako je sve "*...simbol i znak ako djeluje kao posrednik među dva subjekta*" i reinterpretiramo li Colbiyevo pojašnjenje zadatka etnografske semantike, prema kojemu je ona usmjerena "*...riječima kao sredstvu, a ne kao cilju*", a krajnji je cilj "*razumijevanje vrednovanja, emocija i vjerovanja koja se kriju iza upotrebe riječi*", zapitat ćemo se o *vrednovanju, emocijama i vjerovanjima* skrivenima iza svastike kao *simbola i znaka*. Uvažimo li zatim stajalište Cliforda Geertza koji se zalaže za "*...istraživanje vlastitih interpretacija*" društva koje je predmet istraživanja (Rihtman-Auguštin, 1976, 4), morat ćemo reći da zbog nepostojanja odgovarajućega *živog* konteksta u koji bi ušao Geertzov istraživač-subjekt, a zatim i zbog nedostatka *živih* opisa s terena, o pitanjima postanka, širenja i značenja svastike možemo samo nagađati. Osobnost pristupa pojedinih autora temi svastike ogleda se, među ostalim, i u različitim tumačenjima temeljnih oblikovnih osobitosti ovoga znaka.

Jednostavnom analizom forme svastiku ćemo uvrstiti u grupu geometrijskih ornamenata. Podrobnije određivanje usporedilo bi je s križem. Ako riječ *križ* pokriva sve one oblike kojih se četiri kraka križaju - a oblik, veličina, položaj i međusobni

odnos krakova određuju varijante križa kojima su kroz povijest nadjeveni različiti nazivi, značenja ili simbolike - svastika je, svakako, vrsta križa (Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, 1979, 356). Međutim, odabir varijanti oblika križeva koje je moguće zahvatiti pojmom svastike, očigledno je pitanje procjene i odluke autora.

Sažeta i, kako se čini, najmanje dvojbena definicija odredit će svastiku kao lik kojemu se na završetke krakova jednostavnoga grčkog križa nastavljaju *kuke*, bilo pod pravim kutem, bilo u krivulji ili na koji drugi način, pod uvjetom da su sve okrenute ili u lijevu ili u desnu stranu. Međutim, već i Gavazzi u svojim radovima uvodi pojam modificirane svastike, nazivajući tako oblike nastale udvajanjem, polovljenjem, obraćanjem kuka jednoga para krakova prema kukama drugoga para krakova ili pak gubljenjem kuka svastike (Gavazzi, 1929, 9-12). Antun Matasović kao jedan od mogućih derivata svastike opisuje motiv oblikovan iz četiri izbočena i četiri udubljena trokuta, pri čemu jednima hipotenuza gleda na jednu, a drugima na drugu stranu (Matasović, 1933, 19).

Analiza i usporedba formi svastike i njoj srodnih motiva - a u nedostatku paralelne i pouzdanije metode očitavanja konteksta koji okružuje (ili je okruživao) odabrane oblike - jedan je od načina čija bi primjena mogla suziti ionako preširoku marginu nagađanja.

U ovom ću radu nazvati mogućim varijantama svastike oblike načinjene iz četiri kraka približno jednake duljine koji se ili spajaju pod približno pravim kutem, ili izlaze iz korpusa nekoga geometrijskog lika, ili na koji drugi način sugeriraju spajanje pod približno pravim kutem. Krakovi tako oblikovanog križa ostvaruju prividnu rotaciju lika u lijevu ili desnu stranu, savijanjem pod pravim kutem, u krivulji ili na drugi način.

Ovakvo određivanje mogućih varijanti svastike svakako uključuje i neke oblike za koje ćemo, poznavanjem konteksta u kojemu su nastali, sa sigurnošću tvrditi da nisu svastike, dok, s druge strane, isključuje neke forme koje u diskusiju o svastici uvodi Gavazzi. Iako Gavazzijeve modifikacije nastale polovljenjem svastike, obraćanjem kuka jednoga para krakova prema kukama drugoga para krakova ili gubitkom kuka nisu nazamislive i nemoguće, definicija formalnih značajki mogućih varijanti svastike, a koja bi obuhvatila i ove oblike, svakako bi bila isuviše široka. (Polovljeni je oblik lik poznat pod nazivom *S* motiv. Moguće ga je očitavati i kao modifikaciju neke drugačije ornamentalne forme /na primjer valovnice/, ali i kao samosvojni ornament. *Simetričnoj svastici* nedostaje privid vrtnje oko točke u kojoj se sastaju krakovi, a *svastika bez kuka* zapravo je u ikonografiji poznata pod nazivom grčki križ, dakle, također je samosvojan i od svastike različit motiv).

SVASTIKA NA PODRUČJU DALMACIJE

Neolitik

Na području Dalmacije motiv svastike se pojavljuje već u neolitu. Na dnu zdjele iz Smilčića koju su arheolozi pridružili nalazima mlađega kamenog doba u hrvatskoj kulturnoj skupini nalazi se svastika zaobljenih kuka koje naznačuju vrtanju u lijevo. Ovaj je motiv (T. I, sl. 1) ujedno i jedini ukras spomenute zdjele (Praistorija jugoslavenskih zemalja, II, 1979, T. XCI).

Doba Ilira

Svastika je, prema mišljenjima nekih stručnjaka za prehistorijsku simboliku, u naše krajeve, a preko Podunavlja, stigla zajedno s ostalim elementima razvijenijih kultura Bliskoga Istoka. J. Lechner, u posebnoj studiji posvećenoj motivu svastike, iznosi sasvim suprotno mišljenje. Njegova hipoteza podrijetlo ovoga ornamenta nalazi upravo na području Podunavlja (Stipčević, 1970, 110). Aleksandar Stipčević, spominjući svastike iz razdoblja mlađega kamenog doba s lokaliteta Maliq u Albaniji, nagovještuje mogućnost zaobilaženja transverzale Bliski Istok - Podunavlje. Ovaj autor kao moguća ishodišta balkanskoj svastici spominje grčko-makedonsko-maloazijski kulturni krug, etrusko-italski krug i krug nomadskih kultura, apelirajući na tri moguća smjera *prodiranja* ovoga motiva: južni, zapadni, te sjeverni i sjeverozapadni (Stipčević, 1970).

Prikazujući rasprostranjenost svastike na područjima koja su nastanila ilirska plemena Stipčević zagovara nepostojanje ovog motiva na nalazima liburnske i dalmatinske provenijencije (Stipčević, 1970, 119). Protivno ovoj tvrdnji, međutim, govore fibule iz grobova 26 u Ninu i 1 u Zatonu Ninskom (T. I, sl. 2), koje pripadaju liburnskoj grupi (Praistorija..., V, 1979, T. XXXVII i T. XXXVIII).

Olga Oštrić i Šime Batović osim jednostavne svastike na nalazima ilirskoga podrijetla prepoznaju i različite druge varijante istoga motiva. "*I spiralnonaočaraste fibule, koje su jedan od najraširenijih objekata materijalne kulture Ilira, bez sumnje su svojim podrijetlom vezane za taj simbol. Takve fibule sa četiri diska to sasvim očito pokazuju, jer nisu ništa drugo nego svastike, samo sa zaobljenim kukama, ali u praktičnoj funkciji. Spiralnonaočaraste fibule samo su polovina svastike, odnosno jedan razvijeniji i manje vezan oblik za prvotno značenje*" (Batović i Oštrić, 1969, 259; Isti autori tvrde da je simbolika ovih *varijanti*, a za razliku od *čistog oblika* svastike, dvojbena.).

Osim autohtonih elemenata ilirsku su kulturu činili i elementi preuzeti bilo iz kultura naroda koji su boravili na ovom području prije njihova dolaska bilo iz kultura njihovih susjeda i suvremenika. Postojanje motiva svastike na predmetima izrađenima u razdoblju rimske okupacije Dalmacije moguć je dokaz neprekinutosti trajanja dijela ornamentalne simbolike autohtonoga stanovništva. S druge strane, znanost još nije izrekla jednoznačnu teoriju o stupnju romanizacije Ilira, a učestalost svastike na arheološkim nalazima s područja današnje Italije upućuje na mogućnost paralelna postojanja svastika različita podrijetla na istomu području.

Srednji vijek

Znanost raspolaže samo oskudnim podacima o izgledu kulture starosjedilačkoga, više ili manje romanizirana stanovništva rimske provincije Dalmacije. Nedostatak činjenica razlog je koji i sliku kulture u 7. stoljeću tek doseljenih Slavena održava na razini pretpostavki. Pretpostavljena interakcija elemenata ovih dviju kultura svakako nije i jedina komponenta koja je utjecala na oblikovanje specifičnoga likovnog izraza kasnijih stanovnika ovih krajeva.

Postojanje svastike na nalazima datiranim u srednji vijek nameće misao o kontinuitetu njena postojanja na području Dalmacije. Sasvim suprotno, analizom motiva svastike na šaranim uskršnim jajima kasnijega vremena Milovan Gavazzi upozorava na evidentnu sličnost, pa i istovjetnost ovoga ornamenta izrađena na istomu mediju u drugih slavenskih naroda (Gavazzi, 1929 i 1930). Podaci koje ovaj autor donosi za potvrdu svoje tvrdnje daju povoda tezi o svastici kao dijelu slavenske likovne tradicije iz vremena koje je prethodilo Velikoj seobi naroda.

Svastika je uobičajen ornamentalni motiv na stećcima (pretpostavljeno onima ranije datacije i romaničkih stilskih osobitosti; Enciklopedija likovnih umjetnosti, 1966, 320). Izvedena je na nekoliko stećaka iz Vrlike (Knin), Ciste (*Velika gomila*, Imotski), Lukovčića (*Novina*, Imotski), Budimira (Imotski), Drinovaca (Imotski) i Krivodola (Sinj). Svastike s ovih spomenika većinom sugeriraju vrtnju u desno, a u previlu su i jedini motiv na stećku (T. I, sl. 3). Iz ove, u stilskoj i ikonografskoj interpretaciji gotovo homogene grupe, izdvajaju se tri stećka.

Na jednomu od stećaka iz Ciste nalazi se svastika oblikovana iz četiri kvadrata koji se djelomično presijecaju. Uz svastiku su prikazana i dva grčka križa, jedan povrh, a drugi podno svastike, te jedna kružnica.

U kameni kvadar stećka, čiji gornji dio oponaša oblik dvoslivna krova; u desnomu donjem kutu jedne od duljih stranica uklesana je četvrtasta svastika kuka okrenutih u desno. Povrh ovoga motiva nalazi se pojednostavljeno prikazan lik jelena (Stipčević, 1970, 115; Kompozicijska simbioza svastike i jelena priziva u sjećanje pretpostavljeno ilirske crteže isklesane u stijeni u Lipcu kod Risna, datirane u kasno brončano ili sam početak starijega željeznog doba.).

Konačno, na jednako oblikovanu stećku iz Budimira, a unutar trokutasta gornjeg završetka jedne od užih stranica, nalazi se svastika čiji su krakovi lomljeni pod pravim kutem i također sugeriraju rotaciju u desnu stranu. Na istomu su stećku prikazane shematizirane figure muškaraca i žena, koje, međusobno povezanih ruku, oblikuju niz (Wenzel, 1965, T. XXXIII, T. XXXIV). Nazočnost figuracije na posljednja dva stećka mogući je indikator njihovoj kasnijoj dataciji.

Mirila

Dosadašnja oskudna likovna analiza motiva s *mirila* ne pruža dovoljno materijala razmišljanjima o postojanju svastike i na ovim objektima. Ipak, dva reproducirana crteža kojima Mira Trošelj popraćuje svoju studiju južnovelebitskih mirila područja Starigrada-Paklenice nagovještavaju i tu mogućnost. Radi se o podnožnici M5 - 13a s mirila Glavčice i uzglavnici M3 - 35 s mirila Zavitrenik (T. I,

sl. 4). Po tri zaobljene kuke ovih *svastika* okrenute su u jednu (lijevu, odnosno desnu) stranu, dok je četvrta kuka savijena u suprotnu smjeru (Ovakav motiv istupa iz, u uvodu postavljena, određenja bilo same svastike ili njenih mogućih varijanti, a prema mišljenju spomenute autorice oblikovna je *nedosljednost* rezultat *zabune*; Trošelj, 1982, 139 i 146).

MOTIV SVASTIKE NA ETNOGRAFSKOMU MATERIJALU DALMACIJE

Naposljetku, svastiku ili, češće, moguće varijante svastike nalazimo i na etnografskomu materijalu 19. i prve polovice 20. stoljeća. Razlog je ovakva vremenskoga određivanja specifična priroda ovih objekata. Naime, upravo iz spomenutoga razdoblja potječe većina predmeta sačuvanih u muzejskim depoima.

Tekstil

Vezena čoja, aplicirana na pojedine odjevne predmete specifičnost je zapadnoga dijela Dinarske etnografske zone. Njena je namjena isključivo dekorativna (Radauš-Ribarić, 1978, 79).

Najučestaliji ornament s ovih aplikacija (*grade*) je motiv križa na čije se krakove nastavljaju zaobljene kuke. Žitelji zadarskoga zaleđa nazivaju ga *četverokukom*. Pišući posebnu studiju posvećenu motivu četverokuke Olga Oštrić u jednoj od bilježaka naglašava kako se zapravo radi o svastici (Oštrić, 1972, 38).

Raspravljajući o svastici zapadnodinarskoga područja, Jelka Radauš-Ribarić se opredjeljuje za teorije koje proizlaze iz Gavazzijevih opažanja i plediraju za njeno (staro)slavensko podrijetlo: "*Očito je da su na području srednje Dalmacije već od ranih predpovijesnih razdoblja neprekidno prisutni stvaralački impulsi i iz kontinentalnih strana i iz Sredozemlja. I zatim: "Među novije utjecaje na građi iz ta dva suprotna pola možemo uvrstiti s jedne strane možda pojavu prave okrugle svastike, preuzete u ranom srednjem vijeku iz slavenskog kulturnog inventara..."*" (Radauš-Ribarić, 1978,93).

Olga Oštrić razlikuje nekoliko varijanti četverokuka, a reproducirani slikovni prilozi kojima ova autorica potkrjepljuje svoje navode bez izuzetka prikazuju četverokuke čije su kuke okrenute, dvije i dvije, jedne prema drugima, čineći simetričan motiv u kojemu prepoznamo jednu od Gavazzijevih modifikacija (Oštrić, 1972).

Analizom *grade* iz Etnografskoga muzeja u Zagrebu i Etnografskoga odjela Narodnog muzeja u Zadru izdvojila sam stotinjak motiva relevantnih za ovaj rad. Samo manji dio (cca 15%) ovih likova sa sigurnošću možemo nazvati svastikama.

Dvije su svastike četvrtaste, a njihovi višestruko lomljeni krakovi asociraju oblik meandra. Obje su izvezene nitima triju različitih boja i dodatno ukrašene nizom kružića, odnosno kukica (T. I, sl. 5). Ovakve se svastike na istomu odjevnom predmetu multipliciraju, a njihove su kuke okrenute bilo u lijevu bilo u desnu stranu. Oble svastike većinom sugeriraju vrtnju u desno, a forma krivulje kuka i način na koji su oblikovana stjecišta krakova razlikuju se od primjera do primjera (T. I, sl. 6).

Većina ornamentalnih likova koje sam analizom uzela u obzir zadovoljit će uvjete postavljene određenjem mogućih varijanti svastike. Ovdje se poglavito radi o varijanti motiva koji Olga Oštrić spominje pod lokalnim nazivom *osmorokuka*. Osam kuka oblikuje simetričan lik oivičen nitima dviju boja, jednom za kuke okrenute u jednomu, a drugom za kuke okrenute u suprotnomu smjeru. Ovom specifičnošću osmerokuke postaju mogućim varijantama svastike (T. I, sl. 7). Središte motiva je kružno, rjeđe četvrtasta ili ovalna oblika, a u njega je upisan križ (tako da dijeli krug u četiri jednaka isječka), zvjezdoliki motiv ili, rjeđe, neki drugi oblik. Središte ornamenta ujedno je i stjecište krakova koji, u pravilu, zadovoljavaju proporcije grčkoga križa. Na krajeve krakova dodani su rašljasti završeci, a iz svakoga kraka, s obje njegove strane, *izlazi* po jedna zakrivljena kuka. Čitav je motiv dodatno oivičen i gušće ili rjeđe nanizanim kružnicama.

Na grafi s jednoga odjevnog predmeta varijanta osmerokuke je više puta ponovljena, najčešće alternirana s drukčije izvedenim osmerokukama (njihovo je razlikovanje uglavnom ograničeno na oblik upisan u središtu motiva), a rjeđe s nekim drugim ornamentalnim likom. Alterniranje osmerokuka prati i ritmička smjena boja četverokuta čoje na kojima su izvezene.

U slučajevima u kojima je četverokut *grade* izduljena pravokutnog oblika, osmerokuka poštuje zakon kvadra i vjerojatno iz ovoga razloga, ponekad, gubi zajedničko ishodište kukama (T. I, sl. 8). Samo iznimno ovaj motiv ponavljanjem oblikuje niz.

Na dva primjerka *grade* naišla sam na motiv jednak jednoj od Gavazzijevih modifikacija svastike s pisanica (T. II, sl. 1). Radi se o liniji rašljastih završetaka koju križa S motiv, naznačujući moguću rotaciju lika.

Opisu mogućih varijanti svastike odgovara još jedan srazmjerno rijedak ornamentalni motiv (T. II, sl. 2). U kvadratu su upisana dva grčka križa od kojih krakovi jednoga prepolovljuju kvadrat po vertikalnoj i horizontalnoj osi, dok su krakovi drugoga križa ujedno i dijagonale kvadrata. S motiv, čije su polovice oivičene nitima dviju različitih boja (uvijek jednakom bojom za desnu, odnosno lijevu stranu), na četiri mjesta presijeca dijagonalne linije. Ovaj ornament ujedno odgovara i već spomenutoj Matasovićevoj modifikaciji svastike, jer linije dvaju križeva u kvadratu oblikuju osam jednakokračnih trokuta čije su četiri hipotenuze okrenute na jednu, četiri na drugu stranu, a razlikuju se uobičajenim, dvobojnim oivičavanjem.

Na jednomu sam primjerku *grade* naišla na ornamentalni niz sastavljen iz motiva sličnih prethodno opisanima, no u ovomu su slučaju izostavljeni upisani S motivi (T. II, sl. 3).

Iz navedenih je opisa mogućih varijanti svastike s *grade* vidljivo da se one, ionako većinom zadovoljavajući šire postavljeno određenje forme, više ili manje razlikuju od oblika jednostavne svastike. Ovo je razlikovanje moguća posljedica gubitka simboličkih konotacija svastike u razdoblju iz kojega potječe danas sačuvani tekstilni etnografski materijal, jer motiv *ispražnjenog* značenja zacijelo ostavlja više

prostora variranju. Međutim, ne bismo smjeli isključiti ni mogućnost da su motivi koje sam nazvala mogućim varijantama svastike (odnosno barem dio tih motiva), samosvojni, iako svojim oblikom svastici srodni ornamentalni likovi.

Predmeti izrađeni iz drva

Jelka Radauš-Ribarić, raspravljajući o podrijetlu vezenoga ukrasa s *grade* zapadnodinarskoga područja, identične geometrijske motive (dakle i svastiku) nalazi na ukrašenim površinama drvenih upotrebnih predmeta iste *etnografske zone* (Radauš-Ribarić, 1978, 80).

Lopari

Nekoliko *lopara* iz Etnografskoga muzeja u Zagrebu, na kojima je osim drugih ornamentalnih motiva prikazana i svastika izrađeno je na području Jadranskoga Primorja i Dalmacije (T. II, sl. 4). Većinom su datirani u sam konac 19. stoljeća. Ornamentalna kompozicija ovih *lopara* pokazuje iznenađujuću sličnost. Svi su *lopari* kružna oblika, a istovrsni su dekorativni motivi, izvedeni dubljenjem, raspoređeni od oboda prema središtu u četiri (samo u jednom slučaju pet) koncentrična prstena. Središte kompozicije ispunjava svastika oblika kuka koje sugeriraju rotaciju u desnu stranu. U međuprostoru krakova izdubena su (osim u jednom primjeru) četiri zvjezdolika motiva, a uz križište krakova i četiri trokuta. Otisak *napisanih lopara* "ukrašavao" je obredne božićne kruhove (Čulinović-Konstantinović, 1989, 227).

Likovna uniformnost spomenutih *lopara* nameće misao o jednomu drvorezbarskom središtu u kojemu su bili izrađivani (pa zatim prodavani na sajmovima) ili pak o zajedničkomu tradicijskom predlošku.

Kako je i ovaj dio materijalne kulture nedovoljno znanstveno obrađen, razlozi očite podudarnosti likovnoga oblikovanja opisanih *lopara*, a tako i eventualna simboličnost motiva svastika na ovim predmetima, ostat će otvorena pitanja.

Preslice

U depou Etnografskoga odjela Narodnoga muzeja u Zadru nalazi se kopljasta preslica koja je za problematiku ovoga rada posebno zanimljiva (T. II, sl. 5). Naime, dio preslice uz samu dršku kompozicijski je, a u odnosu na primjere koje sam do sada imala priliku vidjeti, jedinstven. Unutar kružnice, ukrašene na za ovo područje uobičajen način, četiri ovalne forme sjedinjene su u oblik križa. Između krakova tako oblikovana križa nalaze se - glava okrenutih u desno - četiri pojednostavljeno prikazane ptice.

Slične svastike, oblikovane iz prepoznatljivih, mimetičkih elemenata, nadene su u Sumeru (stilizirana figura žene), Mezopotamiji (stilizirane ptice), Americi (Tennessee, Mississippi, također ptice) i drugdje (Cooper, 1986, 83; Rječnik simbola, 1983, 661; Wilson, 1896; Dictionary of Ornament, 1986, 291).

Pisanice

Svastika je, čini se, razmjerno rijedak ornamentalni motiv šaranih uskršnjih jaja dalmatinskoga područja. Sedamdesetak pisanica na kojima je u tehnici batika izveden ovaj lik, a reproducirane su u već spomenutim radovima Milovana Gavazija, ili se nalaze u depou zagrebačkoga Etnografskoga muzeja potječu, pretežno, iz krajeva Sjeverne Hrvatske. Samo su dvije pisanice izrađene u Dalmaciji.

Svastika obliha, u lijevu stranu savinutih kuka, čije krakove oblikuje niz točaka nalazi se na ukrašenomu jajetu iz Dubrovnika. Stjecište krakova ove svastike na jednaki je način učinjeno kružnicom u kojoj se nalazi pet radijalno položenih kratkih linija.

Druga je pisanica izrađena u Kninu, a nalazi se u zbirci Narodopisnoga muzeja u Pragu (Gavazij, 1929, 13). Obla svastika s ove pisanice sugerira vrtnju u desnu stranu (T. II, sl. 6).

ZAKLJUČAK

Evolucionističke teorije koje nastoje pratiti *razvoj* motiva od pra-formi do njihovih krajnjih izvedenica, čini se pogrešno, postavlja ju ornament na mjesto subjekta.

Nepoznavanje konteksta u kojemu su nastali i trajali nebrojeni motivi svastike ili motivi oblikom srodni svastici - izvedeni na različitim medijima narodnoga likovnog stvaralaštva i u različitim povijesnim razdobljima - onemogućit će nam očitavanje vrednovanja, emocija i vjerovanja pridodanih ovom simbolu i znaku. Predmeti na kojima ga nalazimo bar će u nekim slučajevima ograničiti naše nedoumice. Naime, postojanje svastike na stećcima, pa zatim, ukoliko se dokaže, i na mirilima - a zbog specifične prirode ovih objekata - indicira njenu, iako nama gotovo potpuno nečitljivu, simboličnost.

Poznavanje značenja ovoga i srodnih motiva preduvjet je i njihova tipološkog određivanja. Moguće interakcije pojedinih elemenata kulture grupa i naroda različita etničkoga podrijetla - čija je posljedica bila prenošenje, pa zatim i usvajanje ovoga motiva - koje bismo morali pretpostaviti, najvećim je dijelom nemoguće dešifrirati. Slična će konstatacija zaključiti i problematiku kontinuiteta, odnosno diskontinuiteta postojanja svastike i njenih mogućih varijanti na omeđenomu zemljopisnom prostoru. Ovakva pitanja zahtijevaju znatno opsežniju analizu, čije provođenje onemogućavaju i nedovoljni, a za ovaj predmet relevantni sekundarni povijesni izvori.

Svastike i moguće varijante svastike, prema primjerima koje sam obradila, ne indiciraju niti postojanje regija u kojima su neki od ovih oblika (bili) tipičan način folklornoga likovnog izražavanja.

Post scriptum

Poznavanje konteksta u kojemu je motiv svastike nastao i trajao od kraja tridesetih godina ovoga stoljeća omogućit će semantičku analizu ovoga znaka.

Svastika je postala službenim amblemom Nacional-socijalističke partije Njemačke 1920. godine. Ovaj su znak iz svekolika znakovlja pretpostavljeno pozitivnih značenjskih konotacija izdvojile one znanstvene interpretacije koje su svastiku uključivale u ekskluzivno nordijski simbolički panteon (Mitologija - ilustrirana enciklopedija, 1982, 189).

Adolf Hitler je, obrazlažući simboliku zastave nacionalističke Njemačke, pisao: "*Kao nacionalni socijalisti u svojoj zastavi vidimo svoj program. U crvenom vidimo socijalističku misao našeg pokreta, u bijeloj nacionalističku, u kukastom križu misiju borbe za pobjedu arijskog čovjeka, a ujedno i za pobjedu misli stvaralačkog rada koja je sama po sebi uvijek bila i bit će antisemitska*" (Reich, 1981, 110-111).

Samo dva desetljeća kasnije svastika gubi svoju ekskluzivnost (bilo u kojemu smislu) i postaje svima prepoznatljiva vizualizacija ideja i posljedica Hitlerove ekspanzionističke politike. Nasilje, zločin i agresija samo su neki od pridjeva pridruženih ovom znaku.

Svastika pobuđuje odbojnost i u desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata. Upravo su je ovakvi osjećaji uveli u ikonografiju punka. Ideologija ove potkulture, koja je neprestano ponavljala: *Pankeri vole kada ih mrze*, iskoristila je negativne simboličke konotacije kukastoga križa u ostvarivanju tako postavljena cilja. Simbol, postajući načinom za postizanje željena efekta, namjerno izdvojen iz konteksta ideologije koju izvorno označuje, semantički je ispražnjen (Hebđidž, 1980, 114).

U vrlo pojednostavljenoj interpretaciji, krajem razdoblja *vladavine* punka, svastika po drugi put zatvara značenjski krug. Rasplamsana neonacistička ideologija, u čijemu kontekstu kukasti križ poziva na slavljenje nacističke Njemačke, pesimistima će značiti otvaranje novoga kruga.

LITERATURA

Batović, Šime i Oštrić, Olga. Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja. "Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena, Mostar, 1968.", Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1969

Cooper, Jean Campbell. Ilustrovan enciklopedija tradicionalnih simbola, Prosveta-Nolit, Beograd, 1986

Čulinović-Konstantinović, Vesna. Aždajkinja iz Manite Drage. Logos, Split, 1989

Dictionary of Ornament, Macmillan London Limited, London, 1986

Enciklopedija likovnih umjetnosti, JLZ, Zagreb, 1966

Gavazzi, Milovan. Svastika i njezin ornamentalni razvoj na uskršnim jajima sa Balkana, ZNŽO 27, JAZU, Zagreb, 1929

*** Oko problema krsta s kukama (svastike). "Zbornik radova na III kongresu slovenskih geografa i etnografa u Jugoslaviji 1930."

Hebđidž (Hebđidge), Dik (Dick). Potkultura: značenje stila. Edicija Pečat, Rad, Beograd, 1980

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost i Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979

Matasović, Antun. Seljačko rezbarstvo u Slavonskoj Posavini, "Etnološka biblioteka" 20, Etno-

grafski muzej, Zagreb, 1933

Mitologija-ilustrirana enciklopedija, Mladost, Zagreb, 1982

Oštrić, Olga, "Motiv četverokuke" na vezenoj čohi u narodnoj nošnji zadarskog područja, "Vrulje-glasilo Narodnog muzeja u Zadru" 2. god. II, 1972

Praistorija jugoslavenskih zemalja, Akademija nauke i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1979

Radauš-Ribarić, Jelka, O porijeklu vezenog ukrasa na suknenom odjeći zapadnodinarskog područja, "Etnološki prilozi" 1: Odsjek za etnologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1978

Reich, Wilhelm, Masovna psihologija fašizma, Mala edicija ideja, Beograd, 1981

Rihtman-Auguštin, Dunja, Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja, "Narodna umjetnost" 13, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb, 1976

Rječnik simbola, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976

Stipčević, Aleksandar, Kukasti križ (svastika, crux gammata) kod starih Ilira. "Gjurmime albano-logjike" 1-2, Priština, 1970

Trošelj, Mira, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice, "Senjski zbornik", god. IX, 1981-1982, Gradski muzej u Senju i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 1982

Wenzel, Marian, Ukrasni motivi na stećcima, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965

Wilson, Thomas, The Swastika, "Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution", Washington, 1896

SWASTIKAMOTIV IN DALMATIEN VOM NEOLITHIKUM BIS ZUM 20. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die umfassende Bibliographie der Arbeiten zu den Fragen der Entstehung, Verbreitung und Evolution sowie zu den symbolischen Konnotationen der Swastika hat sich als Folge einer Periode ergeben, in der die humanistischen Wissenschaften einer kultur-historischen "Mode"-Orientierung gefolgt haben. Die bescheidene Anzahl der neueren Arbeiten zu dieser Thematik wurde nach den 30-er Jahren des 20. Jahrhunderts durch das Abkehren von den evolutionistischen Theorien und durch die abstossend wirkende Semantik dieses Symbols bzw. Zeichens verursacht. Die veröffentlichten Arbeiten zeigen die Vielfalt des möglichen Verstehens der grundlegenden formalen Charakteristika dieses Motivs vor. Eine Erweiterung der für diesen Gegenstand relevanten "Literatur" ergibt sich, wenn man aus den Bibliotheken in die Depots der archaologischen oder ethnologischen Museen hineingeht. Einer genauen Analyse entziehen sich aber sowohl die verschiedenen Swastika-Formen als auch die mit ihr verwandten zahlreichen ornamentalen Motive, die neolithische Keramik, illyrische Fibeln, mittelalterliche Grabsäulen und den ethnologischen Stoff (Dalmatien) bezeichnen bzw. verzieren. Die Analyse gelingt nicht, weil sich der Kontext, in dem sie entstanden sind und gedauert haben, meistens nicht ablesen lässt. Aus demselben Grund, zu dem auch der Mangel an entsprechenden historischen Sekundärquellen hinzuzufügen ist, bleiben die Fragen über den Ursprung und die Dauer (Über die Kontinuität bzw. Diskontinuität und Verbreitung) des ornamentalen Swastika-Motivs offen. Die klassische Analyse der Form ist im Stande, nur einen kleineren Teil der gestellten Fragen zu beantworten.